พระพุทธศาสนาเถรวาทในกัมพูชา : สมัยหลังพระนคร

Theravada Buddhism in Cambodia : After Angkor

พระปลัดระพิน พุทธิสาโรI Phrapalad Raphin Buddhisaro
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Faculty of Socaial Science,Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Email Raphind@yahoo.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่อง พระพุทธศาสนาเถรวาทในกัมพูชา : สมัยหลังพระนคร เป็นบทความที่ศึกษาถึงประวัติและพัฒนาการของพระพุทธศาสนาเถรวาทในสมัยหลังนครวัต ใช้วิธีการศึกษาจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เขียนเป็นความเรียงในแบบบทความวิชาการ

ผลการศึกษาพบว่า ภายหลังการเสื่อมไปของอาณาจักรมหานคร ที่แต่เดิมนับถือพระพุทธศาสนามหายาน พระพุทธศาสนาเถรวาทได้เข้ามาแทนที่เจริญเติบโตเป็นนิกายหลัก โดยมีหลักฐานว่าตามลินทะผู้เป็นราชโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นบุคคลสำคัญที่นำพระพุทธศาสนาเถรวาทจากลังกาเข้าสู่กัมพูชา รวมทั้งจารึกอักษรบาลีที่วัดโคกสวายเจก เป็นหลักฐานหนึ่งที่ยืนยันถึงพัฒนาการของพระพุทธศาสนาเถรวาทและเข้ามาเป็นศาสนาหลักในกัมพูชานับภายหลังอาณาจักรนครธม จนกระทั่งปัจจุบัน

คำสำคัญ : พระพุทธศาสนาเถรวาท,กัมพูชา,สมัยหลังพระนคร

Abstract

Academic Article Theravada Buddhism in Cambodia: Post-Phra Nakhon Period Is an article that examines the history and development of Theravada Buddhism in the postwar period Use the study method from the document And research related as essays in the form of academic articles

The results of the study showed that After the deterioration of the metropolitan empire Mahayana Buddhism the growth of Theravada Buddhism has replaced evidence that historians interpret that according to Tamlinda, the son of Jayavarman VII, was an important person who brought Theravada Buddhism from Lanka into Cambodia. Including the Pali script inscriptions at Wat Khok Sawai Jek It is one evidence of the development of Theravada Buddhism and became the main religion in Cambodia after the Angkor Kingdom, Until now.

Keywords ; Theravada Buddhism,Cambodia,After Angkor

บทนำ

กัมพูชาเป็นประเทศที่มีประวัติและพัฒนาการทางอารยธรรมมาอย่างยาวนาน มีลักษณะร่วมในการนับถือพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับไทย โดยมีหลักฐานในช่วงแรกนับถือพระพุทธศาสนามหายาน

และเปลี่ยนผ่านเจริญเติบโตมาเป็นพระพุทธศาสนาเถรวาทในสมัยหลังพระนคร ดังปรากฏข้อมูลในงานวิจัยของ Mae Chee Huynh Kim Lan (2010,10) ให้ข้อมูลว่า “ตราวิน (Tra Vihn) เป็นพื้นที่ราบใหญ่สุดที่มีประชาชนเขมรอาศัยอยู่ พบพระพุทธรูป 13 แห่ง และอวโลกิเตศวร พระโพธิสัตว์ของพระพุทธศาสนามหายานอีก 4 องค์” เท่ากับว่าหลักฐานดังกล่าวยืนยันถึงความเกี่ยวเนื่องกับอาณาจักรก่อนพระนครและสมัยพระนครและการนับถือพระพุทธศาสนามหายานโดยมีศูนย์กลางที่พระนครจนกระทั่งมีการนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทในสมัยต่อมา ซึ่งมีข้อมูลว่าพระราชโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (Jayavarman VII, ค.ศ.1125–1218/1724-1762) **“ตามลินทะ”** (Tamlindha) ได้เคยไปศึกษาที่มหาวิหาร (Mahavihara) ศรีลังกา ระหว่าง ค.ศ.1180-1190/1723-1733 และนำพระพุทธศาสนาเถรวาทมาเผยแผ่และมีอิทธิพลในสมัยหลังพระนคร (David P.Chandler, Noble Ross Reat,1994) หรือหลักฐานบันทึกของโจว ต้า กวน (Zhou Daguan,ค.ศ.1270-) ให้ข้อมูลว่า เมื่อมาถึงเมืองพระนคร ในเดือนสิงหาคม ค.ศ.1296/1839 พบว่าผู้คนนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทแล้ว (Zhou Daguan,2007) รวมถึงในงานวิจัยเรื่อง "จารึกโคกสวายเจก : จารึกภาษาบาลีในอาณาจักรเขมรโบราณ" (พระมหากวีศักดิ์ ญาณกวิ และทรงธรรม ปานสกุล,2562) ที่ถอดความจากจารึกโคกสวายเจก (K.754) ซึ่งให้ข้อมูลว่า *“...จารึกหลักนี้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่สันนิษฐานว่าคงจะตั้งมั่นแล้วในรัชสมัยของพระเจ้าศรีนทรวรมัน (พ.ศ. 1839-1852) เนื้อความในจารึกเริ่มด้วยบทประณามพจน์นอบน้อมต่อพระรัตนตรัย และบอกถึงศักราชที่พระเจ้าศรีนทรวรมันขึ้นครองราชย์ และพระราชกรณียกิจบางประการของพระองค์ ในส่วนของการใช้ภาษาบาลี พบว่ามีการใช้สังเกตสังขยาคือคำศัพท์สัญลักษณ์ที่ใช้แทนคำเรียกตัวเลขทั่วไปเพื่อบอกศักราช และมีการแต่งชื่อเฉพาะของภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณให้เป็นภาษาบาลี...”* หรือข้อมูลจากแหล่งเดียวกันเสนอว่า *“...แต่ในรัชสมัยของพระเจ้าศรีนทรวรมัน (พ.ศ. 1839-1852) ปรากฏมีจารึกภาษาบาลีอันเป็นภาษาที่ใช้บันทึกในพุทธศาสนานิกายเถรวาท โดยกล่าวถึงศักราชที่พระองค์ขึ้นครองราชย์ และพระราชกรณียกิจที่นับเนื่องในสาสนาพุทธเถรวาท เช่น รับสั่งให้สร้างวัดและประดิษฐานพระพุทธรูป เป็นต้น และหลักฐานที่บ่งบอกถึงศาสนาในรัชสมัยนี้ก็คือบันทึกของโจว ตากวานราชทูตจีนที่เข้ามายังเมืองพระนครเมื่อ ปี พ.ศ. 1839 นักวิชาการจึงสันนิษฐานว่า พระเจ้าศรีนทรวรมัน ทรงนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท ...”* ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่าอิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทได้รับการยอมรับและแพร่หลายไปยังดินแดนที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของกัมพูชา และดำรงอยู่คู่กับกับกลุ่มชาติพันธุ์เขมรนับแต่นั้น ผ่านสำนึกความเป็นคนเขมรพูดภาษาเขมรและมีวัดพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นศูนย์กลางในการทำกิจกรรม ทั้งเป็นส่วนสำคัญในการรักษา สืบต่อเอกลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ร่วมกับการคงอยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรจนกระทั่งปัจจุบัน ซึ่งในการศึกษานี้จะได้สืบค้นและนำเสนอเป็นลำดับไป

ภาพที่ 1 ปราสาทบายน “พุทธราชา-ธรรมราชา” แนวคิดที่ว่าด้วยพระราชาผู้ปกป้องของอาณาจักร ในช่วงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ภาพศูนย์อาเซียนศึกษา มจร. 21 เมษายน 2561)

พระพุทธศาสนา “มหายาน” ในกัมพูชา

กัมพูชาหรืออาณาจักรเขมรโบราณเป็นอีกอาณาจักรหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากอินเดีย ดังปรากฏในงานการศึกษาของ George Coedes (1971) ในงานเรื่อง The Indianized States of Southeast Asia ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับอิทธิพลของอินเดียในสังคมเขมรโบราณ (ที่รวมไปถึงคาบสมุทรมาลายู/สุมาตรา/ชวา/บอร์เนียวฯ) ที่เข้ามามีอิทธิพลระหว่าง ค.ศ.650-1250 โดยมีพัฒนาการของการนับถือพระพุทธศาสนาทั้งในส่วนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู รวมทั้งพระพุทธศาสนา ดังปรากฏเป็นโบราณสถานที่เนื่องด้วยศาสนาพราหมณ์ฮินดู ที่นครวัต (Kent Davis,2008) และศาสนสถานของพุทธมหายานที่นครธม หรืออาณาจักรมหานคร ที่มีหลักฐานว่าการนับถือพุทธศาสนาเริ่มขึ้นในสมัยกษัตริย์สุริยวรมันที่ 1 (Suryavarman I,1001-1050 AD) โดยมีลักษณะของการเจริญเติบโตหรือได้รับการสนับสนุนตามแต่กษัตริย์หรือผู้ปกครองผู้นั้นจะนับถืออะไรหรือศาสนาอะไร โดยในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในกัมพูชาความเจริญเติบโตเจริญก้าวหน้าสูงสุดในยุคสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (King Jayararman VII) ในยุคสมัยของอาณาจักรมหานคร หรือนครธม ดังปรากฏในงานของ Vannak Lim (2017) ในงานวิจัยเรื่อง A Study of the Influence of Mahayana Buddhism Over the King Jayararman VII หรือในงานของ Samsopheap Preap (2005) ในงานวิจัยเรื่อง “A comparative study of Thai and Khmer Buddhism ที่สะท้อนข้อมูลถึงกษัตริย์ผู้ดำเนินนโยบายทางการเมืองจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู **“เทวราชา”** สู่แนวทาง **“พุทธราชา”** ผ่านสลักหินก่อนใหญ่มหึมาที่มีเสน่ห์มนต์ขลัง ซึ่งได้สะท้อนให้เห็นว่าคุณค่าความเป็นพระพุทธศาสนามหายานคือความเจริญเติบโต และก้าวหน้า การนำแรงงานหลายหมื่นคน มาเป็นแรงงานในการเคลื่อนย้ายหินก้อนใหญ่หลายหมื่นก้อนไปเรียงสร้างงานปฏิมากรรมกลางแจ้ง ที่เรียกว่า ***“ศาสนสถาน”*** ที่ปรากฏเนื่องต่อมาจนกระทั่งปัจจุบัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของสิ่งประดิษฐ์ทางศาสนาและสังคม เป็นพัฒนาการทางสังคมจากพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะมหายาน ซึ่งเป็นทัศนะที่ปรากฏในงานของนักวิชาการหลายท่าน ทั้งในงานของ Harris, Ian (2005) ที่ศึกษาเรื่อง Cambodian Buddhism ในงานของ Marston, John Amos; Guthrie, Elizabeth (2004) เรื่อง History, Buddhism, and New Religious Movements in Cambodia หรือในงานศึกษาของนักวิชาการด้านไทยศึกษาอย่าง Wyatt, David (2003) ในงานเรื่อง Thailand: A Short History ที่ศึกษาเรื่องไทยแต่ก็จะสะท้อนข้อมูลปฏิสัมพันธ์ระหว่างไทยกัมพูชาทางด้านพระพุทธศาสนาด้วย รวมทั้งในงานของ Bapat,

P.V.; Takasaki, J.N. (1959) ในการศึกษาพระพุทธศาสนาแบบองค์รวมรายประเทศเรื่อง "Progress of Buddhist Studies in Ceylon, Burma, Thailand, Cambodia, Laos, Vietnam, China and Japan", ในงานของ Rawson, Philip (1990) ที่ดูเหมือนจะมุ่งศึกษาศิลปะแต่ก็เป็นศิลปะที่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะในกัมพูชา ดังปรากฏในงาน The Art of Southeast Asia หรือในงานของ Harris, Ian (2001) ที่ถือว่าเป็นงานร่วมสมัยในเรื่อง "Sangha Groupings in Cambodia" ที่สะท้อนให้เห็นพลวัฒน์ของพระพุทธศาสนาร่วมสมัยแต่ก็ต้องย้อนกลับไปหาพระพุทธศาสนามหายานในครั้งมหานคร รวมไปถึงในงานที่ Chau Séng (ed.) เป็นบรรณาธิการในเรื่อง Organisation buddhique au Cambodge ที่ผลงานออกมาเป็นภาษาฝรั่งเศส โดยทั้งหมดของงานการศึกษาสะท้อนให้เห็นว่ามหายานเคยเป็นส่วนหนึ่งของเขมรยุคโบราณและมีพัฒนาการเป็นขีดสุดผ่านอาณาจักรมหานครที่ยังหลงเหลือเป็นพัฒนาการของสถานที่และประวัติศาสตร์ร่วมสมัยจนกระทั่งปัจจุบัน

พุทธราชา/ธรรมราชากับโลกทัศน์แห่งรัฐ

แนวคิดที่เชื่อมโยงระหว่างโลกทัศน์ของพุทธศาสนาปรากฏที่ปราสาทบายน ที่สะท้อนแนวคิดทางพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนาที่รุ่งเรืองในเขมรช่วงเวลานั้น แต่อีกนัยหนึ่งเป็นการสะท้อนบทบาทของพระเจ้าแผ่นดินที่เป็นประหนึ่ง **“เทพ”** ตามแบบคติศาสนาพราหมณ์ฮินดู แต่เมื่อพัฒนาและเปลี่ยนมาเป็นพระพุทธศาสนาบทบาทของกษัตริย์จึงเปลี่ยนไป ดังปรากฏในงานวิจัยของ นิพัทธ์ แย้มเดช (2558,169-204) ในเรื่อง **“จากต้นแบบธรรมิกราชาของพระเจ้าอโศกมหาราชสู่บทบาทพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชาผู้บรรเทาทุกข์ของทวยราษฎร์ : ภาพสะท้อนจากจารึกประจำอโรคยศาล”** ได้สะท้อนแนวคิดเรื่อง **“ธรรมราชา”** ขององค์มหาราชในอดีตอย่างพระเจ้าอโศกมหาราชกษัตริย์ที่ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาในประวัติศาสตร์อินเดีย ดังนั้นการที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กษัตริย์ที่สร้างรูปจำหลักที่ปราสาทบายนขึ้นมาประหนึ่งเป็นพระพุทธเจ้าและกษัตริย์ผู้ปกปักษ์ ที่มีผู้ให้ความหมายว่าเป็นรูปพระพักต์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งหันหน้าไปทุกทิศทางเพื่อปกครองดูแลพสกนิกรทวยราษฎร์ของพระองค์ (Thomas Mark Shelby,1998) รวมไปถึง ความเป็น ***“พุทธราชาหรือธรรมราชา”*** ในการทรงเป็นกษัตริย์ *“ที่มุ่งเน้นการใช้คุณธรรมในพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างพระบารมีรวมถึงพระราชอำนาจในการปกครองอย่างเป็นธรรม อันส่งผลให้เห็นเป็นหลักฐานด้านจารึกสรรเสริญพระเกียรติที่ตกทอดมาในปัจจุบัน”* (นิพัทธ์ แย้มเดช, 2558, 169-204) ซึ่งแนวคิดดังกล่าวนัยหนึ่งเป็นผลผลิตของพระพุทธศาสนา มหายานที่ทำให้กษัตริย์เป็นประหนึ่ง **“เทพ”** ในคติแบบพราหมณ์ฮินดู ที่ต้องปกป้องประชาชน เปลี่ยนมาเป็น **“พุทธราชา”** ที่ทำให้กษัตริย์ต้องมีหน้าปกปักและรักษาประชาชนโดยธรรมตามคติทางพระพุทธศาสนา **“ราชาผู้ทรงธรรม”** รวมไปถึงเป็นพัฒนาการให้กษัตริย์ในยุคต่อมารับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาทั้งนำมาเป็นคติในการแสดงบทบาทของกษัตริย์มาเป็นแนวทางในการจัดการรัฐจารีตแบบโบราณที่ว่า **“ธรรมิกราช”** พระราชาผู้ทรงธรรม หรือแนวคิด **“ทศพิธราชธรรม”** ที่กลายมาเป็นแบบแผนของกษัตริย์ที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาทในอาณาจักรภายใต้ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอย่างอาณาจักสุโขทัย (ราว พ.ศ. 1792 – 2006 อายุราว 215 ปี) อาณาจักรอยุธยา (พ.ศ.1893-พ.ศ.2310,417 ปี) อาณาจักรธนบรี (พ.ศ.2310-2325,15 ปี และรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325-ปัจจุบัน,237 ปี) รวมไปถึงกษัตริย์

กัมพูชาในสมัยหลังที่ได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทแล้ว ก็นำแนวคิดดังกล่าวมาเป็นส่วนสนับสนุนการปกครองดังกรณีของพระเจ้าสีหนุ (Sihnulk,พ.ศ.2465/1922-2555/2012)) กับบทบาทกษัตริย์ (ครองราชย์,พ.ศ.2484/1941-2498/1955) ที่ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา และจนกระทั่งถูกนิยามว่าเป็น **"ยุคทอง"** ของพระพุทธศาสนาเถรวาทในกัมพูชานับแต่การสิ้นสุดอาณาจักมหานครในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ภายใต้แนวคิด **"พุทธสังคมนิยม"** (Buddhist Socialism) ที่ผสมผสานแนวคิดระหว่างพระพุทธศาสนา ในภาพลักษณ์ของกษัตริย์ที่ทรงธรรม กับแนวคิดสังคมนิยม (Socialism) ที่เกิดขึ้นภายใต้กระแสความร้อนแรงของแนวคิดทางการเมืองในช่วงเวลานั้น ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นคอมมิวนิสต์ในกัมพูชาในช่วง ค.ศ. 1975-1979 ในยุคสมัยเขมรแดง เป็นต้น

เถรวาทกัมพูชากับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในยุคหลังพระนคร

ในสมัยหลังนครธม พัฒนาการของพระพุทธศาสนาในกัมพูชาในช่วงหลัง สลับกันนับศาสนาพราหมณ์ฮินดู และพระพุทธศาสนามหายานตามแต่กษัตริย์ผู้ปกครองของแต่ละช่วงเวลา แต่ทั้งสองศาสนาก็เจริญเติบโตสลับกันไปอยู่ในราชสำนักเท่านั้น แต่ในส่วนเถรวาท มีหลักฐานว่าได้รับอิทธิพลและเจริญเติบโตอยู่ในกลุ่มประชาชน โดยพุทธศาสนานิกายเถรวาทเริ่มปรากฏชัดเจนและมั่นคงในสมัยหลังพระนคร โดยหลักฐานที่ทำให้ทราบว่า พุทธศาสนานิกายเถรวาทมั่นคงในอาณาจักรมหานคร ดังปรากฏใน ***"บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมและประเพณีของเจินละ"*** ของนักเดินทางชาวจีนชื่อว่า โจว ต้า กวน ซึ่งติดตามคณะทูตมาเพื่อทวงเครื่องบรรณาการจากกษัตริย์เขมรโบราณเมื่อราว พ.ศ.1839/ โดยได้บันทึกเกี่ยวกับศาสนาในอาณาจักรเขมรโบราณไว้ว่า *มีสามศาสนาคือ พวกนักศึกษาเรียกว่า บันจี้ พระภิกษุเรียกว่า จู้กู พวกนักพรตเรียกว่า ป๊ะซือเหวย (เฉลิม ยงบุญเกิด, 2557: 15)* และได้อธิบายลักษณะของนักบวชเพิ่มเติมอีกว่า *"บันจี้ (บัณฑิต) นุ่งห่มอย่างคนสามัญธรรมดา มีด้ายสีขาว 1 เส้น ห้อยไว้ที่คออันแสดงให้เห็นถึงระดับชนชั้น ส่วนจู้กู (เจ้ากู, พระภิกษุ) พวกจู้กูโกนศรีษะนุ่งห่มเหลือง เปิดที่ไหล่ขวาข้างเดียว ท่อนล่างนุ่งสบงสีเหลือง และเดินด้วยเท้าเปล่า* เพียงมื้อเดียว *พระสูตรที่พระภิกษุท่องบ่นอยู่นั้นมีมากมาย ทั้งหมดทำสำเร็จด้วยการเอาใบลานทับซ้อนกัน พระเจ้าแผ่นดินทรงมีข้อราชการสำคัญก็ทรงปรึกษาหารือด้วย เขาไม่มีภิกษุณีในพระพุทธศาสนา และพวกป๊ะซือเหวยนุ่งห่มเหมือนอย่างคนธรรมดาสามัญ เว้นแต่ศีรษะคาดผ้าสีแดงหรือสีขาว 1 ผืน พวกนี้มีเทวสถานแต่เมื่อเทียบกับวัดวาอารามแล้วแคบกว่า ศาสนาเต๋านั้นไม่เจริญรุ่งเรืองเสมอด้วยพุทธศาสนา พวกเขาไม่เคารพบูชารูปอื่นใดนอกจากศิลาก้อนเดียวเท่านั้น"*(เฉลิม ยงบุญเกิด, 2557: 15-16) จากบันทึกของโจว ต้า กวน ทำให้เราทราบว่า ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันน่าจะมี 3 ศาสนา แต่ดูเหมือนว่ากษัตริย์จะให้ความสำคัญกับพระภิกษุมากกว่าในรัชสมัยของพระเจ้าศรีนทรวรมัน (Srindravarman-ស្រីន្ទ្រវរ្ម័ន พ.ศ.1838/1295-1851/1308) จากข้อมูลจารึกโคกสวายเจก ซึ่งเป็นจารึกภาษาบาลีหลักแรก พ.ศ.1839 ซึ่งสันนิษฐานว่า พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทคงเป็นศาสนาหลักในช่วงรัชกาลนี้แล้ว โดยพระองค์ทรงส่งเสริมรื้อฟื้นพุทธศาสนาและอาจเป็นผู้สร้าง (?) วัดป่าเลไลย์ในนิกายเถรวาทติดกำแพงพระราชวัง (ไมเคิล ไรท์,2559,10) จารึกภาษาบาลีหลักนี้อาจจะสนับสนุนความเห็นที่ว่าปราสาทวัดป่าเลไลย์ซึ่งเป็นศาสนาสถานเนื่องในพุทธศาสนาเถรวาทเพียงแห่งเดียวในอาณาจักรเขมรถูกสร้างขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าศรีนทรวรมัน

นอกจากนี้ข้อมูลในเอกสารฝ่ายไทย และฝ่ายลังกาให้ข้อมูลว่ามีพระจากมอญ จากพม่า ล้านนาไทย และเขมรไปศึกษาและบวชแปลง ดังปรากฏในหลักฐานสมัยสุโขทัย หรือสมัยอยุธยา รวมไปถึงสมัยรัตโกสินทร์ ดังนั้นหลักฐานความเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์ ดินแดนและความสัมพันธ์ทางศาสนา ในส่วนของเขมรเองก็ปรากฏหลักฐานที่ให้ข้อมูลว่ามีการส่งเอกสารพระสงฆ์กัมพูชา 5 รูป ไปศึกษายังศรีลังกา ย้อนกลับไปเฉพาะในส่วนของศรีลังกากับกัมพูชา จารึกวัดป่าแดง (กรมศิลปากร, 2526) คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ (พระรัตนปัญญาเถระ,2550) ที่มีบันทึกเชื่อมโยงระหว่างพระพุทธศาสนาศรีลังกากับดินแดนในภูมิภาคนี้ร่วมทั้งเขมรโบราณด้วย อาจมีคำถามว่าทำไมพระเจ้าชยวรมันที่ 7 ที่นับถือพระพุทธศาสนามหายนอย่างแรงกล้า ทำไมจึงเลือกที่จะส่งราชโอรสไปศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาท ? หรือข้อมูลส่วนนี้มีความสับสน ? อีกความหมายหนึ่งเมื่อมีการส่งพระตามลินทะไปศึกษาพระพุทธศาสนามหายานที่ “อภัยคีรี” แต่ตามลินทะอาจสนใจและไปบวชแปลงในแบบ “มหาวิหาร” ซึ่งเป็นเถรวาทหรือไม่อย่างไร ? ยังไม่มีหลักฐานยืนยัน แต่น่าสนใจต่อไปอีกว่าเมื่อพระตามลินทะ กลับมากระแสของการเกณฑ์แรงงานไปเพื่อสร้างศาสนสถานนครธมที่ใหญ่โตเกินกว่ากำลังมนุษย์ ซึ่งเขมรโบราณในขณะนั้นสามารถได้ด้วยเงื่อนทางเศรษฐกิจการคมนาคม ระบบชลประทาน และการเกษตร ซึ่งเป็นปัจจัยต่อความสำเร็จในการสร้างศาสนสถานที่ใหญ่โตตลอดเวลาของของการปกครองรัฐกัมพูชาโบราณในช่วงสมัยชัยวรมันที่ 7 (David Chandler,2008) แต่อีกนัยหนึ่งก็มีข้อมูลว่า **“ประชาชน”** เมื่อทราบว่าพระเจ้าอยู่หัวสวรรคต ทุกคนวางจอบ เสียม และเหล็กสกัดกลับไปยังที่อยู่ของตนเอง (David Chandler,2008) มีนักประวัติศาสตร์ตีความช่วงเวลาของความยากลำบากในการเป็นผู้ใช้แรงงานได้สิ้นสุดลง พระพุทธศาสนามหายานที่เป็นศาสนาของการเกณฑ์แรงงานกับมีภาพรุ่งเรืองและได้รับการสนับสนุนเฉพาะในราชสำนัก ในส่วนของพระพุทธศาสนาเถรวาทซึ่งเจริญเติบโตอยู่ในชนบทรอบนอกของเมือง และเจริญขึ้นอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นกระแสหลักของเขมรในช่วงสมัยต่อมา

จุดเปลี่ยนจากมหายานสู่เถรวาท

ข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยได้เสนอไว้ว่า มหายานใช้สันสฤตในการบันทึกคำสอน ในส่วนของเถรวาทใช้บาลี เป็นเอกลักษณ์ทางด้านการสวด และการสอน และการใช้พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีเป็นสัญลักษณ์ของช่วงเวลาดังปรากฏเป็นจารึกภาษาบาลีในสมัยหลัง ตามพงศาวดารพม่ากล่าวว่า “มีสามเณรมอญองค์หนึ่ง ชื่อ ฉปตะ อายุ 20 ปี ออกไป เรียนที่เกาะลังกา 20 ปี ในปี เดียวกันมีพระภิกษุอีก 4 รูป รูปหนึ่งชื่อตามลินทะ เป็นพระราชบุตรของพระมหากษัตริย์แห่งประเทศกัมพูชา” ซึ่งตีความว่า “ตามลินทะ” เป็นพระราชบุตรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (Jayavarman VII,1181-1218) โดยตามลินทะผู้นี้ถูกบันทึกว่าเป็นผู้นำพระพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ มายังอาณาจักรมหานคร เผยแผ่จนเป็นที่นิยมที่สุดในรัชสมัยของพระเจ้าสินทรวรมัน (ค.ศ.1196) ทรงได้สร้างวัดจำนวนมาก พร้อมบริจาคทรัพย์สินเพื่อพระพุทธศาสนา จนท้ายที่สุดด้วยศรัทธาแรงกล้า มีหลักฐานว่าทรงสละราชสมบัติให้พระราชบุตรและเข้าปฏิบัติธรรมในป่าจนวาระสุดท้ายของชีวิต นอกจากนี้มีหลักฐานในช่วงรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (Jayavarman VII,1181-1218) ถึงพระเจ้าสินทรวรมัน มีราชทูตจีน ชื่อ โจว–ต้า–กวน ที่เข้ามาในช่วงสมัยพระนคร พร้อมได้บันทึกเหตุการณ์

ที่ได้พบเห็นในช่วงที่เข้ามา ดังมีหลักฐานจากบันทึกว่า *"ในพระราชอาณาจักรนี้มีนักบวชใช้ผ้าสีเหลืองมากมาย เดินด้วย เท้าเปล่า ไม่มีนักบวชผู้หญิง(พระภิกษุณี)"* โจว ต้า กวน ตั้งข้อสงสัยในบันทึกของเขาว่า *"ในขบวนเสด็จของพระมหากษัตริย์มีพระพุทธรูปทองอยู่ข้างหน้า ซึ่งน่าจะเป็นช่วงพระเจ้าสินทรวรมัน"* (Zhou Daguan,2007) ขณะเดียวกันมีหลักฐานร่วมสมัยของประวัติศาสตร์ลาว ที่ว่า *"อาณาจักรล้านช้างในสมัยพระเจ้างุ้ม ได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาจากกัมพูชา"* (มาร์ติน สจ๊วต ฟอกซ์,2558) โดยพระเจ้าฟ้างุ้มของลาวได้เคยมาศึกษา เล่าเรียนพระพุทธศาสนากับพระสงฆ์ผู้นำของกัมพูชาหลายรูป และเมื่อกลับมายังล้านช้างก็ได้นำพระภิกษุ ราชบัณฑิต พระพุทธศาสนา ขนบธรรมประเพณีกัมพูชาไปเผยแผ่ในลาวด้วย (Ian Harris,2001) จากข้อมูลที่ประมวลได้ จึงอาจสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาในยุคพระนคร ในช่วงที่นครธรมเป็นศูนย์กลาง ถือว่าเป็นยุคที่อารยธรรมเจริญถึงขีดสุด โดยศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนามหายาน เจริญเคียงคู่สลับกัน ผสมผสานเข้าด้วยกัน ปราสาทราชฐานต่าง ๆ ล้วนสร้างอุทิศถวายในพระพุทธศาสนามหายานและศาสนาฮินดู นอกเหนือจากนี้ ข้อความในจารึกก็แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของคำสอนของพระพุทธศาสนาในแบบมหายาน ในส่วนพุทธศาสนาเถรวาท ก็มีหลักฐานว่านับถือทั่วไปในหมู่ประชาชน หรืออาจเรียกว่าได้เถรวาทอยู่กับประชาชน โดยไม่ได้รับการสนับสนุนหรือเชิดชูจากราชสำนัก แต่ทั้งหมดของแต่ละศาสนาแต่ละนิกายก็อยู่ผสมกลมกลืนกันอย่างปกติ สอดคล้องกับหลักฐานของ โจว ต้า กวน บันทึกไว้ว่า ***"...ปลายยุคพระนครพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทมีความเจริญพระราชา ทรงเชิดชูเนื่องจากมีเชื้อพระวงศ์บวชในสำนักนี้ด้วย"*** สถานการณ์ของพระพุทธศาสนาในยุคหลังพระนครนี้ ถ้าประมวลจากหลักฐานมีการสลับกันเจริญรุ่งเรืองทั้งพุทธเถรวาท มหายาน และศาสนาพราหมณ์ฮินดู จนกระทั่งมีสงครามภายใน และความเจริญเติบโตของรัฐในลุ่มน้ำเจ้าพระยาอย่างอโยธยา พร้อมกับการแทรกแซงจากภายนอกและถึงยุคเสื่อมของอาณาจักรมหานคร

แต่อีกนัยหนึ่งนักประวัติศาสตร์ตีความว่าความเสื่อมของอาณาจักรมหานคร คือวิวัฒนาการของพุทธเถรวาท หลังจากพุทธศตวรรษที่ 13 เถรวาทเป็นศาสนาประจำชาติของประเทศกัมพูชา ในระหว่างที่พระตามลินทะ ไปศึกษาที่วัดมหาวิหาร (Mahavihara) ในศรีลังกา ในช่วง ค.ศ.1180-1190 ดังปรากฏในเอกสารของ Devid P. Chandler ในหนังสือ History Cambodia หรือในงานของ Prashanthi Narangoda (2018) ในบทความค้นคว้าเรื่อง *Emergence of Buddha Image in Cambodia and Impact of Srilanka* ที่สะท้อนการศึกษาผ่านพระพุทธรูปที่ตีความและยืนยันว่าได้รับอิทธิพลจากศรีลังกา รวมทั้งผู้เขียนท่านเดียวกันนี้ก็ยืนยันแนวคิดถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทในกัมพูชา 3 เช่นรับอิทธิพลจากสยาม ซึ่งน่าจะเป็นในสมัยหลังสยามมีอิทธิพลเหนืออาณาจักรมหานครแล้ว หรือการรับอิทธิพลจากพระธรรมทูตศรีลังกา และแนวคิดโอรสกษัตริย์กัมพูชาไปศึกษายังประเทศศรีลังกา ซึ่งแนวคิดหลังนี้ปรากฏในงานศึกษาของ Chandler ในเรื่อง History of Cambodia และในงานของ Sirisena.W.M. (1978) เรื่อง Srilanka and South East Asia : Political, Religious and Cultural Relations from A.D. C.1000 to C.1500 ที่ยืนยันข้อมูลในเรื่องโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (/ค.ศ.1181-1218 CE) ที่ไปบวชในศรีลังกาและนำพระพุทธศาสนาเถรวาทเข้ามาเผยแผ่ในกัมพูชา หรือในงานของ Polkinghorne, M. (2018) ในเรื่อง *"Reconfiguring Kingdoms: The end of Angkor and the emergence of Early Modern period Cambodia"* ถึงจะไม่ได้ชี้ชัดโดยตรงในผลการศึกษาแต่สิ่งที่สะท้อนออกมาถึงอิทธิพลทาง

สถาปัตยกรรมและความเชื่อก็เปลี่ยนไป ในประเด็นของการเชื่อมต่อระหว่างพุทธศาสนาจากศรีลังกากับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีข้อมูลว่าการที่ศรีลังกามีสงครามกับทมิฬที่นับถือศาสนาฮินดู พระพุทธศาสนาส่วนหนึ่งได้รับผลกระทบและถูกทำลาย จึงทำให้ศรีลังกาต้องปรับตัวภายใต้สถานการณ์ที่เกิดขึ้นขณะนั้น ทำให้เกิดความยืดหยุ่นในฟื้นฟูศิลปวิทยาในโลกพระพุทธศาสนานานาชาติอันการเชื่อมต่อกับพระพุทธศาสนาจากนานาชาติ (Deegalle, Mahinda (ed.),2006) รวมทั้งมีการส่งออกพระพุทธศาสนาไปยังพม่า รัฐมอญ เชียงใหม่ ล้านนา สุโขทัย ลาว และกัมพูชาด้วย

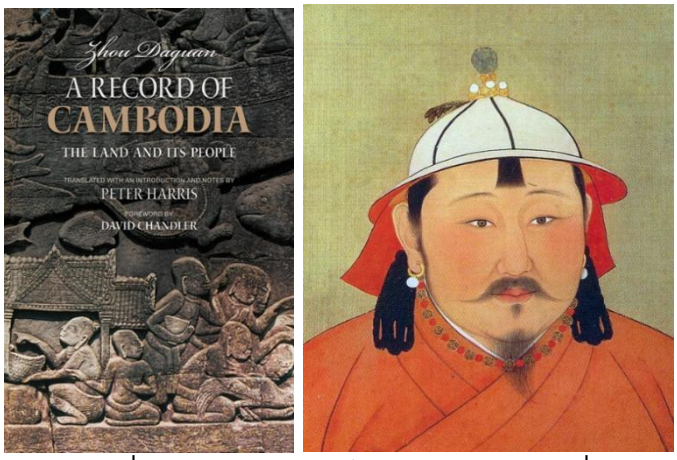

ภาพที่ 2 เอกสารบันทึกเกี่ยวกับนครธม และโจว ต้ากวน ทูตจีนที่เดินทางมายังนครธม
(ภาพ Zhou Daguan,2007)

ดังปรากฏข้อมูลเชื่อมโยงว่า สมัยพระเจ้าธรรมเจดีย์ศรีปิฎกธร (Dhammazedi,ค.ศ.1471-1492/พ.ศ. 2014–2035) ขึ้นครองราชย์ในเมืองหงสาวดี รามัญประเทศ ในขณะนั้นพระสงฆ์ในเมืองมอญได้แตกแยกเป็น 6 คณะใหญ่ มีความหย่อนยานทางข้อปฏิบัติ และขาดความเป็นเอกภาพในคณะสงฆ์ ต่างรังเกียจไม่ยอมทำสังฆกรรมร่วมกัน และถือพิธีปฏิบัติผิดแผกกันออกไปตามคติความเห็นของแต่ละฝ่าย พระองค์ทรงวิตกว่า การถือปฏิบัติของพระสงฆ์ในกาลภายหน้าจะเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาเสื่อมถอยลง และจะเสื่อมสูญไปจากดินแดนมอญในที่สุด พระองค์ประสงค์จะชำระพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์และให้พระสงฆ์มอญถือวัตรปฏิบัติเป็นไปตามพระไตรปิฎกเป็นอย่างเดียวกัน จึงทรงฟื้นฟูใหม่ด้วยการให้คณาจารย์จาก 6 สำนักใหญ่มาประชุมกัน ขอร้องให้ไปอุปสมบทใหม่ในลังกา เพื่อให้เกิดความเสมอภาคและเป็นปึกแผ่นของคณะสงฆ์มอญ คณะสงฆ์จาก 6 สำนักก็เห็นชอบด้วย จึงทรงรับสั่งให้คณาจารย์ของแต่ละฝ่ายให้ไปรับการอุปสมบทจากพระสงฆ์ในลังกาทวีป เพื่อให้มีพระสงฆ์มอญ(รามัญ) ที่บริสุทธิ์เกิดขึ้นมาก่อน แล้วกลับมาให้การอุปสมบทแก่ลูกศิษย์ต่อไปเพื่อให้พระสงฆ์ในรามัญประเทศเป็นวงศ์เดียวกัน เพื่อปฏิรูปคณะสงฆ์ในรามัญประเทศให้ดำรงสืบต่อไปอย่างเป็นเอกภาพ *“....พระองค์ส่งพระเถระ 22 รูป และพระอนุจรอีก 22 รูปไปรับการอุปสมบทในลังกาทวีป กษัตริย์ลังกาทรงอุปถัมภ์ด้วยดี ทรงนิมนต์พระมหาเถระชาวลังกา 3 รูป คือ พระธรรมกิตติ พระวันรัต และพระมังคละ และพระสงฆ์อีก 25 รูป ทำการอุปสมบทแก่พระสงฆ์มอญใหม่ เมื่อกลับมาสู่เมืองหงสาวดีแล้ว พระเจ้าธรรมเจดีย์ก็ได้ประกาศราชโองการให้พระสงฆ์ทั่วแผ่นดินสึกกันหมด แล้วบวชใหม่กับคณะสงฆ์ที่บวชจากลังกา ตามแบบของคณะมหาวิหารในลังกา*

ซึ่งเป็นนิกายเดียวที่เก่าแก่ที่สุด โดยเรียกคณะใหม่ว่าคณะกัลยาณี ในครั้งนั้นได้มีพระบวชในคณะกัลยาณี ถึง 15,666 รูป คณะสงฆ์เมืองหงสาวดีก็กลับมาเป็นปึกแผ่นอีกครั้ง…" ซึ่งสอดคลองกับ ดี.จี.อี. ฮอลล์ (Hall, D.G.E.,1960) ที่ได้ศึกษาและให้ข้อมูลไว้ว่า *"พระองค์เป็นผู้ปกครองชาวพุทธที่ยอดเยี่ยม มีการชำระและปฏิรูปศาสนา ภายใต้การปกครองของพระองค์อาณาจักรมอญมีอารยธรรมที่เจริญรุ่งเรืองและโดดเด่น แตกต่างอย่างมากกับความวุ่นวายและความป่าเถื่อนของอาณาจักรอังวะ"*

ดังนั้นข้อมูลส่วนนี้ย่อมสะท้อนได้ดีถึงแนวคิดในเรื่องการส่งทูตไปประกาศพระศาสนาดินแดนต่าง ๆ นอกลังกาซึ่งหมายรวมดินแดนกัมพูชาหรือพระสงฆ์ในกัมพูชาด้วย จากข้อมูลจะเห็นถึงความเชื่อมโยงและปฏิสัมพันธ์ระหว่างศาสนาร่วมกัน มีนักวิชาการทางด้านภาษาศาสตร์และนักประวัติศาสตร์อย่าง David Chandler หรือจีโต มาดแลนด์ ที่เสนอโดยอ้างถึงจารึกกัลยาณีว่า พระเจ้าธรรมเจดีย์ทำขึ้นมาในกรุงหงสาวดี เมื่อ พ.ศ.2019 โดยอธิบายถึงประวัติความเป็นมาของพระสงฆ์ลังกาวงศ์ในเมืองมอญและการปฏิรูปพระสงฆ์ของพระองค์ (ไมเคิล ไรท์. 2559, 22) นอกจากนี้ในเนื้อความจารึกยังได้เล่าย้อนถึงประวัติศาสตร์ด้านศาสนาของเมืองมอญซึ่งมีเนื้อความตอนหนึ่งบอกไว้ว่า *"เอวญจ ปน โส จินฺเตตฺวา ตามลิตฺถิวาลีปุตฺเตน สีวลิเถเรน กมฺโพชราชตนุเชน ตามลินฺทเถเรน กิญฺจิปุรวาสิตนเยน อานนฺทเถเรน ลงฺกาทีปวาสิกฺเขน ราหุลเถเรน จ สทฺธึ สวิชาย นาวํ อภิรูหิตฺวา ปจฺจาคจฺฉิ"* แปลสรุปความว่า *"พระฉปฏเถระได้พาพระสีวลีเถระ ผู้เป็นบุตรชาวลิตถิคาม พระตามลินทเถระ ผู้เป็นราชบุตรของเจ้าเมืองกัมโพช พระอานันทเถระ ผู้เป็นบุตรชาวเมืองกิญจิบุรี และพระราหุลเถระ ผู้เป็นบุตรชาวลังกาทวีป ขึ้นเรือแล้วกลับมายังพุกาม" (*พระมหาวิชชาธรรม (เรือง เปรียญ),128*)*

ในหนังสือ ***"จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ. 1566-ค.ศ. 1747"*** จารึกนครวัดสมัยหลังพระนครอยู่ระหว่าง พ.ศ. 2109–2290 จำนวน 40 หลัก ซึ่งแปลและรวบรวมโดย อุไรศรี วรศะริน (2542) ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์จำนวน 35 หลัก เนื้อหาในจารึกเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ในฐานะผู้แสดงบทบาททางสังคมควบคู่ไปกับการเผยแผ่พุทธศาสนานิกายเถรวาท นอกจากนี้ในบทความเรื่อง *จารึกโคกสวายเจก: จารึกภาษาบาลีในอาณาจักรเขมรโบราณ* (พระมหากวีศักดิ์ ญาณกวิ และทรงธรรม ปาณสกุณ, (2562,51-67) ที่เสนอแนวคิดว่าช่วงดังกล่าวเป็นพุทธศาสนาเถรวาท โดยตีความผ่าน *"กมฺโพชราชตนุเชน ตามลินฺเถเรน"* ซึ่งแปลว่า *"ตามลินทเถระ ผู้เป็นราชบุตรของเมืองกัมโพช"* ว่าเป็นพระราชโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งเป็นข้อมูลที่มีฐานมาจากการที่ศาสตราจารย์จิโต มาดแลน เสนอไว้ว่า *"ในพุทธศตวรรษที่ 18-19 พุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เริ่มแพร่ขยายในราชอาณาจักรขอม การที่พระราชโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้เสด็จไปพำนักอยู่ในเกาะลังกาอาจถือได้ว่าเป็นการเริ่มต้นของการเผยแผ่ศาสนาใหม่ในราชอาณาจักรขอม"* (จิโต มาดแลน,2543,124) นอกจากนี้เดวิด แชนเลอร์ (2546,102) ยังได้เสนอแนวคิดนี้ยืนยันเชิงสำทับอีกว่า *"บทบาทของพุทธศาสนาเถรวาทคงมีมาแล้วตั้งแต่ครั้งสมัยเมืองพระนครตอนปลาย โดยรับผ่านมาจากลังกาและไทย ดังที่ปรากฏว่าพระโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้เดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาเถรวาทที่ลังกา จนได้รับสมณศักดิ์มาด้วย"*

จากหลักฐานและความเห็นของนักวิชาการหลายท่าน อาจสันนิษฐานได้ว่า พุทธศาสนานิกายเถรวาทน่าจะเป็นที่รู้จักของราชอาณาจักรเขมรมาตั้งแต่ปลายรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แม้ว่าอาจจะยังไม่ได้เป็นที่ยอมรับนัก เนื่องจากตอนนั้นพุทธศาสนามหายานเป็นศาสนาหลัก แต่ก็คงจะมี

พระภิกษุนิกายเถรวาทอยู่บ้างแล้ว ดังที่ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ กล่าวไว้ว่า *"...พุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ซึ่งพระราชโอรสพระองค์หนึ่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้เสด็จไปทรงศึกษามาแต่เกาะลังกา ก็ได้มีผู้นับถือและมีพระภิกษุสงฆ์อยู่แล้ว"* (สุภัทรดิศ ดิศกุล,หม่อมเจ้า,2560,213) หรือในงานของ Joanna Sokhoeun Duong (2009) ในงานศึกษาเรื่อง "The Incurrence of Theravada Buddhism on Spiritual and Social reforms in Cambodia" ที่ต่างก็ยืนยันถึงการมีอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในช่วงเวลาที่เนื่องต่อมาจากสมัยเมืองพระนคร

เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จสวรรคต พระเจ้าอินทรวรมันที่ 2 (พ.ศ.1763-1786) จึงขึ้นครองราชย์ต่อมา มีผู้สันนิษฐานว่าพระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และนับถือพุทธศาสนานิกายมหายานเช่นเดียวกับพระราชบิดา แต่เมื่อกษัตริย์องค์ต่อมาขึ้นครองราชย์ คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 8 (พ.ศ.1786-1838) พระองค์นับถือศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกาย จึงปรากฏว่าพราหมณ์ได้กลับมามีบทบาทในราชสำนักอีก (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และศานติ ภักดีคำ,2557,15) ดังนั้นพุทธศาสนามหายานจึงน่าจะถูกลดบทบาทลงอย่างรวดเร็ว แต่เมื่อสิ้นรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 8 ผู้ที่ครองราชย์ต่อมาคือพระเจ้าศรีนทรวรมัน ในรัชสมัยนี้ก็เกิดมีการเปลี่ยนแปลงในด้านศาสนาอีกครั้งหนึ่ง มีผู้สันนิษฐานว่า พระเจ้าศรีนทรวรมัน ผู้เป็นพระชามาดา (ลูกเขย) ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 8 ได้แย่งชิงราชสมบัติจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 8 (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และศานติ ภักดีคำ,2557,15) ในเรื่องนี้สอดคล้องกับบันทึกของ โจว ต้า กวน ชาวจีนผู้เดินทางมายังเขมร เมื่อ ปี พ.ศ.1839 โดยโจว ต้า กวน ได้บันทึกไว้ว่า *"พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่นี้ (พระเจ้าศรีนทรวรมัน) เป็นราชบุตรเขยของพระเจ้าแผ่นดินองค์เก่า (พระเจ้าชัยวรมันที่ 8) เดิมมีตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการทหาร พระเจ้าแผ่นดินองค์พ่อตาทรงมีพระสิเนหาในพระราชธิดา พระราชธิดาจึงได้ทรงลักเอาพระขรรค์ทองคำไปให้พระสวามี เป็นเหตุให้พระโอรสาธิราชทรงสืบสันติวงศ์ต่อไปไม่ได้"*(เฉลิม ยงบุญเกิด, 2557, 43) ศาสตราจารย์มาดแลน จิโต ก็ได้ให้ความเห็นในประเด็นนี้ไว้ว่า *"ใน พ.ศ.1838 พระเจ้าชัยวรมันที่ 8 คงจะทรงพระชรามากแล้ว จารึกหลักหนึ่งกล่าวว่าแผ่นดินซึ่งรองรับโดยพระราชาผู้ชรานั้นย่อมไม่เหมาะสม เนื่องจากเกิดมีความยากลำบากขึ้นอย่างมากพระเจ้าชัยวรมันที่ 8 ทรงสละพระราชสมบัติพระราชทานแก่บุตรเขยคือพระเจ้าศรีทรวรมัน"* (จิโต มาดแลน ,2543,125) และศาสตราจารย์โคลด ฌาค ก็ได้อธิบายไว้ว่า *"พระเจ้าชัยวรมันที่ 8 ต้องทรงสละพระราชสมบัติ ใน พ.ศ.1838 ให้แก่ราชบุตรเขย คือ พระเจ้าศรีนทรวรมัน พระเจ้าศรีนทรวรมันได้โปรดให้สร้างจารึกภาษาบาลีขึ้นในประเทศกัมพูชา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการรับรองทางราชการของพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทอย่างชัดเจน"* (สุภัทรดิศ ดิศกุล,หม่อมเจ้า,2532,125)

นอกจากนี้มีนักวิชาการสันนิษฐานไว้หลายท่านว่า เจดีย์หรือสถูปทรงลังกาที่อยู่ภายในปราสาทประธานของปราสาทพระขรรค์ถูกสร้างขึ้นหลังรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 8 อาจเป็นรัชสมัยของพระเจ้าศรีนทรวรมัน ซึ่งต้องการจะเปลี่ยนศาสนสถานพุทธมหายานให้เป็นพุทธเถรวาท จึงนับได้ว่าเป็นสถูปทรงลังกาที่เก่าแก่ที่สุดองค์หนึ่งในกัมพูชา ดังนั้นงานศิลปกรรมแบบลังกาจึงปรากฏให้เห็นนับแต่สมัยเมืองนครตอนปลายเป็นต้นไป (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และศานติ ภักดีคำ,2557,106) และอาจกล่าวได้ว่ารัชกาลของพระเจ้าศรีนทรวรมันเป็นจุดเปลี่ยนของการสร้างศิลปะสมัยเมืองพระนครตอนปลาย เพราะนับแต่นี้ความนิยมในการสร้างปราสาทจะเปลี่ยนไปเป็นการสร้างวัดทางพระพุทธศาสนาเถรวาท อันมี

องค์ประกอบที่สำคัญประกอบด้วยวิหาร พระอุโบสถซึ่งมีใบเสมาล้อมรอบ เจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ที่สร้างขึ้นโดยใช้หินทรายหรือศิลาแลง (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และศานติ ภักดีคำ,2557,106)

จากหลักฐานคือจารึกโคกสวายเจกที่ใช้ในภาษาบาลีในการบันทึกศักราชขึ้นครองราชย์ หรือพระราชกรณียกิจของพระเจ้าศรีนทรวรมันอันนับเนื่องในพุทธศาสนาเถรวาท พุทธศาสนาจึงน่าจะตั้งมั่นในอาณาจักรเขมรนับแต่รัชสมัยของพระเจ้าศรีนทรวรมัน โดยศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ก็ได้ให้ความเห็นว่า ในคริสต์ศตวรรษที่ 13 (พุทธศตวรรษที่ 18) พุทธศาสนานิกายหีนยานแบบลังกาที่ใช้ภาษาบาลีก็ได้แพร่เข้ามายังกัมพูชาโดยผ่านประเทศสยามและในไม่ช้าก็ได้ขจัดศาสนาอื่น ๆ ออกไป (ยอร์ช เซเดส์. 2556) ศาสนาเดิมถูกทำลายจากความเชื่อในพุทธศาสนาแบบลังกาทำให้พระราชศักดิ์ของกษัตริย์ลดน้อยลง และพระราชอำนาจในทางโลกก็สลายไป จึงทำให้พุทธศาสนานิกายเถรวาทกลายเป็นศาสนาหลักในรัชสมัยนี้ ซึ่งหากมองในแง่ของการเปลี่ยนผ่านยอมรับนับถือศาสนาใหม่นี้ พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ ได้ให้ความเห็นว่า ศาสนาพุทธเถรวาทจากลังกาเป็นศาสนาของชนชั้นนำและมวลชนที่ต้องการจะหลุดพ้นจากกลุ่มอำนาจทางการเมืองในระบบดั้งเดิมที่นับถือพราหมณ์ฮินดู และพุทธศาสนามหายาน ดังนั้นต่อจากรัชสมัยของพระเจ้าศรีนทรวรมัน พุทธศาสนานิกายเถรวาทจึงกลายเป็นศาสนาหลักของกัมพูชามาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 2 เดินทางร่วมสังเกตการณ์พระพุทธศาสนาเถรวาทในปัจจุบันที่จังหวัดเสียมเรียบและพนมเปญ (ภาพศูนย์อาเซียนศึกษา มจร. 21 เมษายน 2561)

เถรวาทกับพัฒนาการที่คงอยู่และบทสรุป

สมัยหลังพระนครเป็นยุคที่เรารับรู้กันว่ามหายานเสื่อมและพระพุทธศาสนาเถรวาทเจริญเติบโต แต่ก็มีมติหนึ่งของนักประวัติศาสตร์ที่ตีความถึงการที่เขมรเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท เถรวาทเป็น **“ปัจจัย”** ร่วมที่ทำให้เขมรโบราณที่เคยมีความเจริญก้าวหน้าทางอารยธรรมขีดสุดได้กลายเป็นรัฐที่เล็กเรียวด้วยเงื่อนไขของศาสนาและคำสอนทางศาสนา ? แต่อีกเหตุผลในเรื่องความอ่อนแอของเขมรเกิดขึ้นจากรัฐทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้เจริญเติบโตและขยายอิทธิพลไปครอบทับเขมร กรณีที่ยกมาจึงมติและอีกนัยหนึ่งเป็นเหตุการณ์ของข้อเท็จจริงร่วมสมัยในขณะนั้น โดยยืนยันหลักฐานทางประวัติศาสตร์อาทิกัมพูชาในสมัยหลังพระนครถือว่าเป็น **“ยุคมืด”** ที่ไม่ปรากฏหลักฐานข้อมูลทางประวัติศาสตร์ชัดเจน ตามคำนิยามของ David Chandler (2008) ในงานศึกษาเรื่อง A History of Cambodia แต่อีกนัยหนึ่งก็สะท้อนให้เห็นถึงความอ่อนแอจนกระทั่งกลายเป็นรัฐที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของรัฐที่เจริญเติบโตขึ้นมาในช่วงเวลาที่คาบเกี่ยวกันรัฐในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอย่าง **“อโยธยา”** และกลายเป็นความอ่อนแอสะสมจนกระทั่งย้ายเมืองจากมหานคร ไปยัง

แห่งอื่น ๆ เช่น จตุมุข (พ.ศ.1974–2068) สมัยละแวก (พ.ศ.2068–2136) สมัยศรีสันธร (พ.ศ.2136–2162) สมัยอุดง (พ.ศ.2162–2406) และ กรุงพนมเปญ แต่ในหลักฐานที่ปรากฏอาณาจักรเหล่านั้นก็ยังนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทอยู่ ดังปรากฏในพงศาวดารราชอาณาจักรกัมพูชา แม้จะเปลี่ยนผ่านผันผวนด้วยสถานการณ์ทางการเมืองจนกระทั่งพระพุทธศาสนาระส่ำในช่วงสถานการณ์ทางการเมือง และหายไปในยุคสมัยของเขมรแดง และฟื้นคืนกลับในสมัยหลัง (พระระพิน พุทฺธิสาโร,2544) หรือการกลับมามีคณะสงฆ์ธรรมยุตินิกายที่นัยหนึ่งเคยมีและหายไปในช่วงเวลาหนึ่ง (พระปลัดระพิน พุทธิสาโร,2559) และมีพัฒนาการร่วมกับสังคมร่วมสมัยและกลับมาเป็นส่วนหนึ่งของกัมพูชาซึ่งนับเป็นพัฒนาการของพระพุทธศาสนาเถรวาทในสังคมร่วมสมัยเนื่องด้วยอดีตต่อเนื่องมาจนกระทั่งปัจจุบัน ซึ่งน่าจะง่ายต่อการสืบค้นหรือศึกษาในวงกว้างจนกระทั่งปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2526). *จารึกสมัยสุโขทัย.* กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

จิโต มาดแลน. (2543). ประวัติเมืองพระนครของขอม. แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.

เฉลิม ยงบุญเกิด.(2557). *บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมและประเพณีของเจินละ.* พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

เดวิด แชนด์เลอร์. (2546). *ประวัติศาสตร์กัมพูชา.* แปลโดย พรรณงาม เง่าธรรมสาร บรรณาธิการ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพ ฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษย์ศาสตร์.

นิพัทธ์ แย้มเดช. (2558). จากต้นแบบธรรมิกราชาของพระเจ้าอโศกมหาราชสู่บทบาทพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชาผู้บรรเทาทุกข์ของทวยราษฎร์ : ภาพสะท้อนจากจารึกประจำอโรคยศาล. *วารสารดำรงวิชาการ มหาวิทยาลัยศิลปากร.* 14 (1) : 169-204.

พระมหากวีศักดิ์ ญาณกวิ และทรงธรรม ปาณสกุณ. (2562). จารึกโคกสวายเจก: จารึกภาษาบาลีในอาณาจักรเขมรโบราณ. *วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์.* 5 (1),51-67.

พระระพิน พุทธิสาโร. (2545).*การศึกษาสถานภาพพระสงฆ์ภายใต้ระบบเขมรแดง ระหว่าง 1975-1979* (สารนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพ ฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

พระปลัดระพิน พุทธิสาโร. (2559). ธรรมยุติกนิกายในกัมพูชา **:** ความสัมพันธ์ทางการเมืองและศาสนาของไทยและกัมพูชา.*วารสารพุทธอาเซียน.* 1 (2),23-42.

พระรัตนปัญญาเถระ. (2550). *ชินกาลมาลีปกรณ์.* แปลโดย ร.ต.ท.แสง มนวิทูร. กรุงเทพ ฯ : รำไทย เพรส จำกัด.

พระมหาวิชชาธรรม (เรือง เปรียญ). (ม.ป.ป). *รามัญสมณะวงศ์.* นนทบุรี สำนักพิมพ์ศรีปัญญา.

พิพัฒน์ กระแจะจันทร์. (2559). *ยุคมืด หรือช่องว่างในประวัติศาสตร์สยาม a dark age of pap in Siamese history".* กรุงเทพ ฯ : สำนักพิมพ์มติชน.

มาร์ติน สจ๊วต-ฟอกซ์. (2558). *ประวัติศาสตร์ลาว : A History of Laos.* พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพ ฯ :

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ไมเคิล ไรท์.(2559). ยุคมืด หรือช่องว่างในประวัติศาสตร์สยาม a dark age of pap in Siamese history", ใน *ยุคมืดของประวัติศาสตร์ไทย หลังบายน พุทธเถรวาท การเข้ามาของคนไทย,* รวบรวมโดย พิพัฒน์ กระแจะจันทร์. กรุงเทพ ฯ : สำนักพิมพ์มติชน.

ยอร์ช เซเดส์. (2556). *เมืองพระนคร นครวัต นครธม.* แปลโดย ปราณี วงษ์เทศ. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และศานติ ภักดีคำ.(2561).*ศิลปะเขมร.* พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

สุภัทรดิศ ดิศกุล,หม่อมเจ้า. (2560). *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ.2000.* พิมพ์ครั้งที่ 6.กรุงเทพ ฯ สมาคมประวัติศาสตร์ในพระบรมราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี.

สุภัทรดิศ ดิศกุล,หม่อมเจ้า. (2532). "600 ปี แห่งพระประวัติเมืองพระนครของขอม", *นิตยสารศิลปวัฒนธรรม.* 10 (6), 125.

อุไรศรี วรศะริน.(2542). *จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ. 1566-ค.ศ. 1747.* ~~กรุงเทพฯ~~ จงเจริญการพิมพ์.

retrieved Bapat, P.V.; Takasaki, J.N. (1959), "Progress of Buddhist Studies in Ceylon, Burma, Thailand,

Cambodia, Laos, Vietnam, China and Japan", in Bapat, V.P. (ed.), *2500 Years of Buddhism,* Delhi: Ministry of Information and Broadcasting, Government of India.

Chau Séng (ed.). (1961). *Organisation buddhique au Cambodge.* Phnom Penh : Université Buddhique Preah Sihanouk Raj.

David Chandler. (2008). *A History of Cambodia.* 4th Edition. Bangkok: Silkworm Books.

Deegalle, Mahinda (ed.) .(2006). *Buddhism, Conflict and Violence in Modern Sri Lanka.* London : Routledge.

Hall, D.G.E. (1960). *Burma* (3rd ed.). Hutchinson University Library

Harris, Ian. (2005). *Cambodian Buddhism.* Hawai'i : University of Hawai'i Press,

_____. (2001), "Sangha Groupings in Cambodia", *Buddhist Studies Review, UK Association for Buddhist Studies,* 18 (I): 73–106

Kent Davis. (2008). *Angkor the Magnificent: Wonder City of Ancient Cambodia.* retrieved March,2020. From https://www.academia.edu/380060/Angkor_the_Magnificent_Wonder_City_of_Ancient_Cambodia

Marston, John Amos; Guthrie, Elizabeth (2004). *History, Buddhism, and New Religious Movements in Cambodia.* Hawaii : University of Hawaii Press.

Prashanthi Narangoda. (2018). *Emergence of Buddha Image in Cabmodia and Impact of Srilanka.* retrieved March,2020. From

https://www.researchgate.net/publication/327833774_Emergence_of_Buddha_Image_in_Cambodia_and_impact_of_Sri_Lanka

Polkinghorne, M. (2018). *Reconfiguring Kingdoms: The end of Angkor and the emergence of Early Modern period Cambodia*. In Theresa McCullough, Stephen A. Murphy, Pierre Baptiste, Thierry Zéphir, ed. Angkor. Exploring Cambodia's Sacred City. Singapore: Asian Civilisations Museum.

Rawson, Philip (1990), *The Art of Southeast Asia: Cambodia Vietnam Thailand Laos Burma Java Bali.* London : Thames & Hudson

Sirisena.W.M.,(1978). *Srilanka and South East Asia : Political, Religious and Cultural Relations from A.D. C.1000 to C.1500.* Leiden, E.J. Brill.

Samsopheap Preap, (2005*). A Comparative study of Thailand and Khmer Buddhism* (Master Degree of Arts Buddhist Studies). Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalay University.

Thomas Mark Shelby. (1998). *The Bayon of Angkor Thom: An Architectural Model of Buddhist Cosmology.* Alabama : The University of Alabama.

Vannak Lim. (2017). *A Study of the Influence of Mahayana Buddhism Over the King Jayavarman VII* (A Master of Arts (Buddhist Studies). Ayutthya : Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

Wyatt, David (2003), *Thailand: A Short History.* New Haven: Yale University Press

Zhou Daguan. (2007). *A Record of Cambodia : The Landand Its People*. Peter Harris, translator. Chiang Mai: Silkworm Books.